

Лелюх Софія

здобувачка ступеня PhD кафедри теорії і методики виховання
Рівненського державного гуманітарного університету,

м. Рівне, Україна

ORCID: 0000-0002-9591-2031

e-mail: soniadovbeta@gmail.com

ДУХОВНА ОСВІТА В ЧЕСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ СПІЛЬНОТАХ ВОЛИНІ У XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті схарактеризовано особливості духовної освіти дітей та молоді чеської і німецької спільнот Волині у XIX – на початку XX століття. Встановлено, що в цих спільнотах був репрезентований лише початковий та позаінституційний (навчання релігії в родинях та завдяки діяльності громадських просвітительських товариств) рівень духовних закладів освіти. Визначено, що найбільш характерною рисою німецької громади Волині була її соціокультурна замкнутість, наслідком чого стала розбудована колоністами модель німецького шкільництва (початкової та середньої ланки), що ґрунтувалася на лютеранській чи римо-католицькій релігії, якої дотримувалися німці Волині. Упродовж усього періоду перебування у волинському краї німці-колоністи покладалися у навчанні та вихованні дітей на релігію й церкву, тому весь процес освіти вирізнявся духовно-релігійним характером. У німецьких парафіяльних школах діти вивчали, крім суто релігійних дисциплін, латину й німецьку мову, арифметику, письмо, географію, історію, музику й спів. Проте імперська влада подбала, щоб світські предмети викладалися російською мовою; російська також була одним з основних предметів у колоністських школах. Доведено, що в шкільництві німецьких колоністів велику роль відігравали релігійні практики: цілий суботній день присвячувався т.зв. «конфірмаційним інструкціям», тобто читанню й обговоренню релігійних текстів; неділя, крім того, передбачала «читацькі служіння» та проведення різноманітних релігійних обрядів – хрестин, відвідання людей похилого віку та хворих, сповіді й причастя.

Встановлено, що духовна освіта у початкових школах *чеської громади* Волині зводилася до вивчення російсько-чеського письма, читання російською та чеською мовами, російської історії, арифметики, священної історії та молитов. Упродовж XIX століття більшість чеських шкіл були трансформовані на церковнопарафіяльні російські школи, а церкви чехів стали православними храмами.

Ключові слова: духовна освіта, духовний заклад освіти, чеська спільнота, німецька спільнота, Волинь.

Постановка проблеми. Німецька та чеська громади волинського регіону являли собою досить кількісно значущі і якісно особливі.

Щодо німецької громади волинського краю, то вона з'явилася і стала поширюватися завдяки німецьким колоністам, запрошеним на Правобережжя Катериною II у першій половині XIX століття. Найбільш характерною рисою цієї громади на Волині була її соціокультурна замкнутість, наслідком чого стала розбудована колоністами модель німецького шкільництва (початкової та середньої ланки), що ґрунтувалася на лютеранській чи римо-католицькій релігії, якої дотримувалися німці Волині. Упродовж всього часу перебування у волинському краї німці-колоністи спиралися у навчанні та вихованні дітей на релігію й церкву, тому весь процес освіти мав духовно-релігійний характер.

У XIX – на початку XX століття йшлося про елементи духовної освіти дітей, переважно дошкільного й молодшого шкільного віку у т.зв. «школах іновірців», дозволених імперським російським урядом, насамперед, для чехів та німців, які переселилися на волинські землі упродовж кінця XVIII – середини XIX століття. Німецьке та чеське духовне шкільництво репрезентує локальний рівень розвитку духовної освіти у глобальному імперському просторі, спрямованому на зросійщення та «оправославлення» усіх захоплених територій.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Питання становлення і розвитку освіти німецької та чеської етнонаціональних спільнот Волині представлено в наукових працях В. Васильчука (2004), М. Костюка (1998), В. Надольської (2006), Н. Арндта (1994), Л. Потапчука (1995), В. Кун (1998) та ін.

Попри велику кількість наукових розвідок з проблеми статті, поза увагою науковців лишаються питання змісту, форм та методів духовної освіти в середовищі етнонаціональних спільнот Волині у XIX – на початку XX століття.

Мета статті – з'ясувати особливості та зміст духовної освіти німецької й чеської національних громад Волині XIX – початку XX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1833 році міністром освіти російської імперії було призначено графа Дмитра Блудова, який, власне, і долучився до процесу зросійщення правобережних губерній, а слідом за цим – й розвитку духовної освіти на платформі православ'я як державної панівної релігії російської імперії. Міністр Д. Блудов фактично поєднав два основні компоненти русифікації правобережних губерній в один, зміст якого зводився до російськомовної освіти й проповідей священників (Новосілецький, с. 89).

Стосовно духовної освіти в німецькій громаді Волині, то В. Васильчук писав (2004, с.54), що колоністи «досить великого значення надавали школі й освіті взагалі. Переселившись на українські землі, вони перенесли на нове місце проживання зразки тієї школи і те ставлення до освіти, яке побутувало в їхньому середовищі на батьківщині». У перші два-три роки перебування на Волині німці-колоністи, як правило, відкривали свою школу, за весь процес навчання відповідав пресвітер чи ксьондз. М. Костюк (1998) відзначає, що в першій половині XIX століття в трьох губерніях Київського учбового округу

(до якого входила й Волинь) щороку відкривалося понад десяток нових колоністських шкіл, з них більшість – на Волині, оскільки 90% німецького населення Правобережжя складала саме волинські німці-колоністи.

Кожна лютеранська церква чи римо-католицький костел німців-колоністів на Волині мали свою школу, чим визначався майже виключно релігійний характер змісту освіти в цих школах. Діти вивчали, крім суто релігійних дисциплін, латину й німецьку мову, арифметику, письмо, географію, історію, музику й спів. Проте імперська влада подбала, щоб світські предмети викладалися російською мовою; російська також була одним з основних предметів у колоністських школах (Ніколаюк). Однак, як пише М. Бармак (1999) у своєму дослідженні, німці опиралися русифікації й виступали за навчання дітей рідною мовою, особливо якщо йшлося про предмети релігійного циклу.

Волинь була на першому місці серед губерній щодо кількості німецьких шкіл та учнів у них. Приміром, упродовж 1797-1885 рр. на Волині було відкрито 305 німецьких шкіл, які розподілилися в повітах губернії так, як це представлено на рис.1.

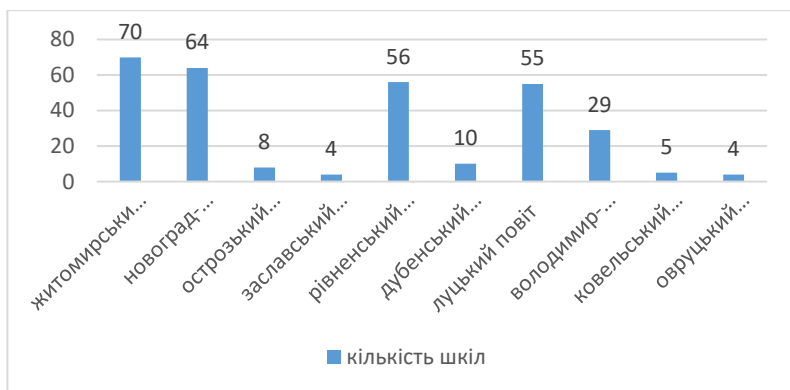

Рис.1. Кількість німецьких шкіл в повітах Волинської губернії (1879 р.)

У деяких повітах Волинської губернії німецьких шкіл (згодом їх стали називати народними училищами) наприкінці XIX століття було більше, ніж російських (Рис. 2.) (Ведомости о количестве русских, немецких, чешских и частных учебных заведений, арк. 7–9).

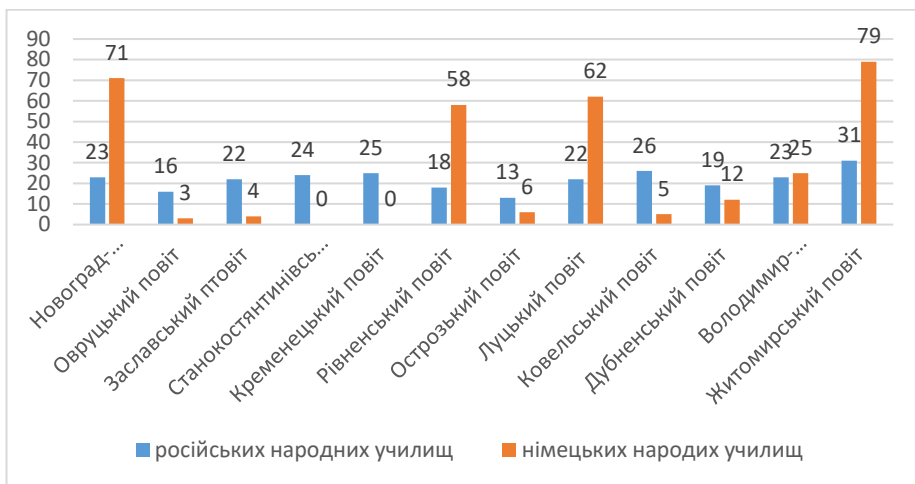

Рис. 2.

Порівняння кількості російських та німецьких шкіл у Волинській губернії наприкінці XIX століття (1897 р.), в кількості закладів освіти

Провідне значення в змісті духовної освіти дітей німців Волині займали *пастори*, які викладали основи Закону Божого та інші релігійні дисципліни. У спогадах одного з колоністів Е. Роледера (1978, с. 32) відзначено, що саме школи стали осередками духовності німецьких громад, які зберегли свою ідентичність у поліетнічному й поліконфесійному середовищі волинського краю, а також в царині офіційної русифікаторської концепції російської імперії. Важливим вважаємо той факт, що вчителі (кістери) могли виконувати обов'язки пастора, тобто – здійснювати всі релігійні обряди та вчити дітей релігії (Іваненко, 2016, с. 104).

Релігійні практики в шкільництві німецьких колоністів відігравали велику роль. Зокрема, цілий суботній день присвячувався т. зв. «конфірмаційним інструкціям», тобто читанню й обговоренню релігійних текстів. Неділя, крім того, передбачала «читацькі служіння» та проведення різноманітних релігійних обрядів – хрестин, відвідання людей похилого віку та хворих, сповіді й причастя.

Нестача кадрів для викладання (передовсім предметів духовного спрямування) у німецьких колоністських школах спонукала німецькі громади до відкриття власних учительських семінарій. Одна з таких семінарій була відкрита в колонії Гаймталь на Волині (ймовірно, у 1908 році), і навіть відбулося кілька випусків цієї семінарії, хоча відомостей про її діяльність досить мало (Обзор Волынской губернии за 1914 год., 1915, с. 93). Перша світова війна та жорстка русифікаторська політика на Правобережжі призвели до відтоку німецьких колоністів з Волині, і кількість колоністських шкіл суттєво зменшилася (з 325 наприкінці XIX століття до 175 – у 1914 році) (Ніколаюк).

У 1884 році російська імперська влада зробила ще одну спробу підпорядкувати зміст освіти в німецьких школах вимогам царату. Рада інспекції південно-західних губерній у вересні 1884 року дійшла висновку про те, щоб усі лютеранські конфірмаційні школи мали в переліку предметів російське читання й російське письмо, викладачами були лише піддані російської імперії, а самі школи перебували виключно у віданні міністерства народної освіти і підлягали контролю з боку попечителів Київського учбового округу (Матеріали засідань Совета инспекции народных училищ Юго-Западного края, арк.34–35).

Предмети релігійного змісту (Закон Божий, заучування молитов) мали велику частку навчального часу – близько 20%. Якщо додати до цих двох предметів ще й урок повторення, зміст якого полягав у повторенні вивчених релігійних текстів та предметні бесіди, що мали переважно морально-релігійний характер – то означена частка стане ще більш значущою і складатиме близько 30% навчального часу. На кілька відсотків більше мали лише предмети мовного циклу, серед яких домінувала російська мова та правопис.

Отже, німецька спільнота на Волині може бути окреслена як найбільш освічена (особливо на початку колонізаційних процесів у середині XIX століття) і найбільш охоплена навчальними закладами, що перебували у віданні місцевих спільнот (від елементарних шкілок до вчительської семінарії). Водночас саме німецькі громади не наполягали на здійсненні духовної освіти своїх дітей німецькою мовою викладання, а досить швидко асимілювали в бік зросійщеного культурно-освітнього простору Волині з домінацією в ньому духовних закладів освіти Святішого Синоду.

Чеська спільнота Волині, як свідчать наукові розвідки (М. Бармак, 1999; В. Усков, 2014 та ін.), вела досить замкнутий – соціально, релігійно й культурно – спосіб життя. Духовна освіта дітей та молоді здійснювалася переважно в недільних та парафіяльних шкілках у місцевих чеських громадах.

Місцеву владу (передовсім, волинського губернатора та архієрея) дуже хвилювало питання належності волинських чехів до католицької чи лютеранської спільноти та відсутності православних церков у їхніх поселеннях: «Ще гірше справа була там, де чехи поселилися окремо й заснували крупне нове поселення, у якому церкви, звичайно, зовсім не було. Так було, наприклад, в Гульчі-Урвенах, Крошні і Квасилові. ... Святішим Синодом виділено було необхідні суми для влаштування церков в названих поселеннях. В с. Гульчі колишня римо-католицька каплиця була перетворена на пристойну православну церкву... у Крошні була влаштована церква-школа» (Торжество освящения новой церкви в чешском поселке Квасилове и двадцатилетний юбилей основания сего поселка. (1896, с. 80).

Згідно з русифікаторською політикою імперської влади на Волині російська православна церква прагнула доєднати чехів до православ'я з відповідними наслідками щодо духовної освіти дітей, і це найчастіше вдавалося, про що свідчать матеріали православних періодичних видань досліджуваного періоду

(Список чехов, живущих в селе Мирогоще Дубенского уезда, присоединившихся к Православной Церкви в августе 1871 года, 1871). «Волинські єпархіальні відомості» у 1896 році писали, що «в чеському поселенні Квасиліві Дубенського¹ повіту освячено з великою урочистістю ... чеський православний храм, побудований, головним чином, на кошти Святішого Синоду, з причини численних випадків доєднання чехів до православ'я» (К чеському вопросу на Волыни, 1896, с.85). З нагоди освячення церкви місцева читальня (російська, зрозуміло) отримала набір книг: читальня, як свідчать історичні матеріали, «не тільки дала церкві старанних співаків, але й старається поширювати в середовищі молодих і старших господарів ґрунтовне знання російської мови, історії і географії їхньої нової Вітчизни, об'єднує членів спільноти братськими стосунками» (Торжество освящения новой церкви в чешском поселке Квасилеве и двадцатилетний юбилей основания сего поселка, 1896,с. 80). Зауважимо, що чеська школа у с. Квасилів Дубенського повіту була однією з найбільших за кількістю учнів у Волинській губернії (59 осіб). Інші школи налічували від 8 до 50 учнів (Іваненко, 2016, с. 36). О. Іваненко (2016) подає як приклад конфесійний склад чеської Високонської школи, який ми інтерпретували на рис.3.

Рис.3. Розподіл учнів чеської Високонської школи на Волині за віросповіданням, 1890 рік, в кількості осіб.

Як свідчить рис.3., ця школа складалася переважно з дітей чеських римо-католицьких родин. До складу учнів долучилися також православні (5 учнів); нетиповим вважаємо той факт, що в цій школі вчилися двоє дітей з родини юдеїв, найімовірніше, брат і сестра – Местецька Хава Манашкова (11 років) та Местецький Арон Манашков (11 років) (Іваненко, 2016 с. 37). Можемо

¹ Збережено орфографію документа.

сформулювати висновок, що діти з юдейських родин іноді вимушено вчилися в територіально належних до їхнього села\містечка школах, оскільки доступ до інших, більш віддалених шкіл, був для них обмежений.

До навчально-методичного забезпечення чеських церковнопарафіяльних шкіл Волині активно долучалися храми і монастирі: у 1889 році від Києво-Печерської Лаври волинським чеським школам було передано часослови, Євангелія, російські букварі, книги молитовних правил, скорочені молитвослови – усього 460 одиниць підручників і молитовних книг (Іваненко, 2016). Активний перехід чехів у православ'я волинський губернатор відносив до найбільш втішних подій кінця XIX століття, оскільки станом на 1890 рік змінили віросповідання понад 1300 представників місцевої чеської громади (Шпиталенко, 2002). Доеднання волинських чехів до православ'я та духовної освіти красномовно ілюструє факт, що у 1889 році випускник Карлового університету у Празі М. Немечек був допущений до слухання лекцій в Київській духовній академії, а згодом став православним дияконом і служив у Волинській єпархії, при тому був призначений волинсько-житомирським єпископом чеським місіонером у Волинській єпархії (Іваненко, 2016, с. 38).

Зміст навчання в чеських школах Волині був майже ідентичним до змісту навчання в церковнопарафіяльних школах, за винятком того, що до переліку предметів додавалися читання чеською мовою, чеська граматика, російсько-чеське письмо (Іваненко, 2016, с. 38). При цьому перший клас, як правило, навчався рідною – чеською мовою, натомість другий – російською. Переважно питання вирішувалося у такий спосіб, що в першому (підготовчому) класі діти навчалися чеською мовою, а в другому – російською (Усков, 2014, с. 69).

Розклад занять в обох класах однієї з чеських шкіл Волині подано нами в таблицях 2 і 3.

Таблиця 2.

Розклад занять у першому (рідномовному) класі Високонської чеської початкової школи на Волині у 1887 році

День / час	8.00 – 9.40	9.45 – 11.30	12.00 – 13.00	13.00 – 14.00
Понеділок	Читання рідною мовою		Письмо рідною мовою	
Вівторок	Письмо рідною мовою		Читання рідною мовою	Арифметика
Середа	Читання рідною мовою	Арифметика	Письмо рідною мовою	
Четвер	Читання рідною мовою		Писання рідною мовою	Арифметика

П'ятниця	Читання рідною мовою	Арифметика	Письмо рідною мовою	
Субота		Священна історія	Арифметика	

(Джерело: розроблено авторкою на основі: Іваненко, 2016, с. 37–38)

Таблиця 3

Розклад занять у другому (російському) класі Високонської чеської школи на Волині у 1887 році

День / час	8.00 – 9.40	9.45 – 11.30	12.00 – 13.00	13.00 – 14.00
Понеділок	Арифметика	Російсько-чеське письмо	Географія російською мовою	Російська граматика
Вівторок	Читання російською мовою	Читання чеською мовою	Арифметика російською мовою	Чеська граматика
Середа	Російсько-чеське письмо	Малювання	Зоологія	Гімнастика для хлопчиків
Четвер	Арифметика російською мовою	Російсько-чеське письмо	Російська історія	Читання російською мовою
П'ятниця	Російська граматика	Диктування російською мовою	Чеська історія	Читання чеською мовою
Субота	Російсько-чеське письмо	Священна історія	Православні молитви	

(Джерело: розроблено авторкою на основі: Іваненко, 2016, с. 37-38)

Як свідчать таблиці 2, 3, і в першому, і в другому класах існував рідномовний сегмент (чеське письмо, читання чеською мовою, чеська історія тощо). Водночас релігійні знання надавалися дітям одразу в форматі православ'я (урок православних молитов у другому класі). Зауважимо, що у 1887 році всі чеські школи вже не мали міністерських дозволів на відкриття, тобто функціонували лише раніше відкриті школи. Поступово ці школи ставали російськими церковнопарафіяльними (однокласними та двокласними) або ж російськими міністерськими, закріплюючи процес зросійщення та «оправославлення» традиційної римо-католицької чеської громади волинського краю.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, в статті схарактеризовано особливості духовної освіти дітей та молоді чеської та німецької спільнот Волині у XIX – на початку XX століття. Встановлено, що в цих спільнотах не був репрезентований вищий і середній рівень духовних закладів освіти, лише початковий та позаінституційний (навчання релігії в родинях та завдяки діяльності громадських просвітительських товариств). Доведено, що найбільш характерною рисою німецької громади Волині була її соціокультурна замкнутість, наслідком чого стала розбудована колоністами модель німецького шкільництва (початкової та середньої ланки), що ґрунтувалася на лютеранській чи римо-католицькій релігії, якої дотримувалися німці Волині. Упродовж усього періоду перебування у волинському краї німці-колоністи покладалися у навчанні та вихованні дітей на релігію й церкву, тому весь процес освіти мав духовно-релігійний характер. У німецьких парафіяльних школах діти вивчали, крім суто релігійних дисциплін, латину й німецьку мову, арифметику, письмо, географію, історію, музику й спів. Проте імперська влада подбала, щоб світські предмети викладалися російською мовою: російська також була одним з основних предметів у колоністських школах. Доведено, що в шкільництві німецьких колоністів велику роль відігравали релігійні практики: цілий суботній день присвячувався т.зв. «конфірмаційним інструкціям», тобто читанню й обговоренню релігійних текстів. Неділя, крім того, передбачала «читацькі служіння» та проведення різноманітних релігійних обрядів – хрестин, відвідання людей похилого віку та хворих, сповіді й причастя. Встановлено, що духовна освіта у початкових школах чеської громади Волині зводилася до вивчення російсько-чеського письма, читання російською та чеською мовами, російської історії, арифметики, священної історії та молитов. Упродовж XIX століття більша кількість чеських шкіл була трансформована на церковнопарафіяльні російські школи, а церкви чехів стали православними храмами.

Однак не менш важливою залишається тема дослідження етноконфесійних та етнокультурних взаємин українців-волинян з німцями і чехами, вплив цього явища на розвиток шкільництва й освіти на теренах Волині.

Тому перспективу подальших розвідок вбачаємо у більш глибокому вивченні та аналізі явища етноконфесійних і етнокультурних стосунків між волинянами та німцями й чехами через історичну ретроспективу освітніх, релігійних, громадсько-політичних аспектів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Васильчук, В. (2004). *Німці в Україні: історія і сучасність (друга половина XVIII — поч. XX ст.)*. Київ: Вид. центр КНЛУ. 341 с.

Костюк, М. (1998). Формування шкільної мережі в німецьких колоніях Волині. *Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність*. Житомир: Волинь, сс. 146–148.

Надольська, В. (2006). Вплив політики русифікації на життєдіяльність етнічних меншин Волинської губернії (кінець XIX – початок XX століття). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Рівне: РДГУ, сс. 260–264.

Arndt, N. (1994). *Die Deut schen in Wolynien. Einkultur historischer Überblick*. Würzburg : Kraft Verl. 96 s.

Потапчук, Л. (1995). Волинський літопис німців. *Волинь*. 15 серпня. С.5.

Кун, В. (1998). Происхождение вольнских немцев. *Родина Вольнь. Статьи и воспоминания о жизни и деятельности немцев на территории современных Житомирской, Ровенской и Вольнской областей Украины*. Визентхайд ; Житомир: Изд-во «Вольнь», с. 12–19.

Новосілецький, А. (1999). *Острог на Волині: науково-популярний нарис з найдавніших часів до початку XX ст.* Острог: Острозька академія. 160 с.

Костюк, М. П. (1998). *Німецька колонізація на Волині (60-ті роки XIX ст. – 1914 р.)*. Кандидат наук. Автореферат. Львів. 16 с.

Ніколаюк М.В. *Аналіз форм, методів і змісту виховної роботи в школах німецьких поселень Волині другої половини XIX – початку XX ст.* URL: <https://studentam.net.ua/content/view/7574/97/> (дата звернення: 17.08.2024)

Бармак, М. (1999). *Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796 – 1914 рр.)*. Тернопіль. 208 с.

Ведомости о количестве русских, немецких, чешских и частных учебных заведений. Центральний державний історичний архів України. Ф. 268. Південне районне охоронне відділення. Спр. 111. 1888 р. 26 арк.

Roleder, E. (1978). *Faith Under Four Flags – a Personal Diary of Russia's Germans*. Los-Angeles. 187 с.

Іваненко, О. (2016). Освітня діяльність німецьких колоністів на Волині у другій половині XIX ст. *Німці в історії Волині*. Луцьк: ПВД «Твердиня», сс. 102–112.

Обзор Вольнской губернии за 1914 год. (1915). Житомир. 102 с.

Материалы заседаний Совета инспекции народных училищ Юго-Западного края. Центральний державний архів України. Ф. 442. Оп. 614. Спр. 238. 46 арк.

Усков, В. (2014). Громадське та культурне життя чеських поселенців у Волинській губернії. *Чехи на Волині: історія та сучасність*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, сс. 66–72.

Торжество освящения новой церкви в чешском поселке Квасилове и двадцатилетний юбилей основания сего поселка. (1896). *Вольнские епархиальные ведомости*, № 6, сс. 79–83.

Список чехов, живущих в селе Мирогоще Дубенского уезда, присоединившихся к Православной Церкви в августе 1871 года. (1871). *Вольнские епархиальные ведомости*, № 18, s. 479.

К чешскому вопросу на Вольни. (1896). *Вольнские епархиальные ведомости*, №3, сс. 85–93.

Шпиталенко, Г. (2002). Чеська освіта на Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. *Вісник Прикарпатського університету. Серія Історія*, Вип. 6, сс. 43–50.

REFERENCES

Vasylchuk, V. M. (2004). *Nimtsi v Ukraini: istoriia i suchasnist (druga polovyna XVIII — poch. XX st.)* [Germans in Ukraine: History and Modernity (Second Half of the 18th - Beginning of the 20th Century)]. Kyiv: Vyd. tsentr KNLU. 341 s. [in Ukrainian]

Kostiuk, M. (1998). Formuvannia shkilnoi merezhi v nimetskykh koloniakh Volyni [Formation of the School Network in the German Colonies of Volyn]. *Natsionalni menshyny Pravoberezhnoi Ukrainy: istoriia i suchasnist*. Zhytomyr: Volyn, s. 146–148. [in Ukrainian]

Nadolska, V. (2006). Vplyv polityky rusyfikatsii na zhyttiedialnistet nichnykh menshyn Volynskoi hubernii (kinets XIX – pochatok XX stolittia) [The Impact of the Policy of Russification on the Life of Ethnic Minorities of the Volyn Province (End of the 19th - Beginning of the 20th Century)]. *Aktualni problemy vitchyzniano ta vsesvitnoi istorii*. Rivne: RDHU, s. 260–264. [in Ukrainian]

Arndt, N. (1994). *Die Deut schenin Wolynien. Ein kultur historischer Überblick*. Würzburg : KraftVerl. 96 s. [in German]

Potapchuk, L. (1995). *Volynskyi litopys nimtsiv* [Volyn Chronicle of the Germans]. Volyn. 15 serpnia, s.5. [in Ukrainian]

Kun, V. (1998). Proiskhozhdeniye volynskikh nemtsev [Origin of Volyn Germans]. *Rodyna Volyn. Stati I vospominaniya o zhyzni i deiatelnosti nemtsev na territorii sovremennykh Zhytomyrskoi, Rovenskoi i Volynskoi oblasti Ukrainy*. Vizentkhaid ; Zhytomyr: Yzd-vo «Volyn», s. 12–19. [in russian]

Novosiletskyi, A. (1999). *Ostroh na Volyni: naukovo-populiarnyi narys z naidavnishykh chasiv do pochatku XIX st.* [Ostrog in Volyn: a Popular Science Essay from the Ancient Times to the Beginning of the 20th Century]. Ostroh: Ostrozka akademiia. 160 s. [in Ukrainian]

Kostiuk, M. (1998). *Nimetska kolonizatsiia na Volyni (60-ti roky XIX st. – 1914 r.)*. [German Colonization in Volyn (60s of the 19th Century - 1914).]. Kandydat nauk. Avtoreferat. Lviv. 16 s. [in Ukrainian]

Nikolaiuk M.V. *Analiz form, metodiv i zmistu vykhovnoi roboty v shkolakh nimetskykh poselen Volyni druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.* [Analysis of the Forms, Methods and Content of Educational Work in the Schools of the German Settlements in Volyn in the Second Half of the 19th and the Beginning of the 20th Century]. URL: <https://studentam.net.ua/content/view/7574/97/> (data zvernennia: 17.08.2024) [in Ukrainian]

Barmak, M. (1999). *Nimetske, cheske ta yevreiske naselennia Volynskoi hubernii (1796 – 1914 rr.)*. [The German, Czech and Jewish Population of the Volyn Province (1796-1914).] Ternopil. 208 s. [in Ukrainian]

Vedomosti o kolichestve russkikh, nemetskikh, cheshskikh i chastnykh uchebnykh zavedeniy. [News on the Number of Russian, German, Czech and Private Educational Institutions]. Tsentralnyi derzhavnyi istorichnyi arkhiv Ukrainy. F. 268. Pivdenne raionne okhoronne viddillennia. Spr. 111. 1888 r. 26 ark. [in russian]

Roleder, E.I. (1978). *Faith Under Four Flags – a Personal Diary of Russia's Germans*. Los-Angeles. 187 c.

Ivanenko, O. (2016). Osvitnia diialnist nimetskykh kolonistivna Volyni u druhii polovyni XIX st. [Educational Activities of German Colonists in Volyn in the Second Half of the 19th Century]. *Nimtsi v istorii Volyni*. Lutsk: PVD «Tverdynia». SS. 102–112. [in Ukrainian]

Obzor Volynskoi hubernii za 1914 hod. [Review of the Volyn Pprovince for 1914]. (1915). Zhytomyr. 102 s. [in russian]

Materialy zasedanii Soveta inspektsii narodnykh uchilishch Yuho-Zapadnohokraia. [Materials of the Meetings of the Council of Inspection of Public Schools of the South-West Territory]. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv Ukrainy. F. 442. Op. 614. Spr. 238. 46 ark. [in Ukrainian]

Uskov, V. (2014). Hromadske ta kulturne zhytti acheskykh poselentsiv u Volynskii hubernii [Social and Cultural Life of Czech Settlers in the Volyn Province]. *Chekhy na Volyni: istoriia ta suchasnist*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDUim. I. Franka. SS. 66–72. [in Ukrainian]

Torzhestvo osviashchenia novoi tserkvy v cheshskom poselke Kvasylove i dvadtsatiletnii yubilei osnovaniya seho poselka [The Ceremony of Consecration of the New Church in the Czech Village of Kvasilov and the 20th Anniversary of the Founding of This Village]. (1896). *Volynskie eparkhialnye vedomosti*, No 6. ss 79–83. [in russian]

Spisok chekhov, zhyvushchikh v sele Mirohoshche Dubenskoho uезда, prisoeдинivshikhsia k Pravoslavnoi Tserkvy v avhuste 1871 hoda. [List of Czechs Living in the Village of Mirogoshche, Dubensky District, Who Joined the Orthodox Church in August 1871]. (1871). *Volynskie eparkhialnye vedomosti*, No 18, ss. 479. [in Ukrainian]

K cheshskomu voprosu na Volyni [On the Czech Question in Volyn]. (1896). *Volynskie eparkhialnye vedomosti*, No 3. ss. 85–93. [in russian]

Shpytalenko, H. (2002). Cheska osvita na Volyni u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [Czech Education in Volyn in the Second Half of the 19th – at the Beginning of the 20th Century]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu*. Serii Istorii, Vyp. 6, ss. 43–50. [in Ukrainian]

SPIRITUAL EDUCATION IN THE CZECH AND GERMAN COMMUNITIES OF VOLYN IN THE 19th – AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

Sofiia Leliukh

Postgraduate at the Theory and Methods of Education Department,

Rivne State University for the Humanities,
Rivne, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9591-2031
e-mail: soniadovbeta@gmail.com

Abstract. The paper characterizes the peculiarities of the spiritual education of children and youth of the Czech and German communities of Volyn in the 19th – at the beginning of the 20th century. It was established that in these communities only the primary and non-institutional (religion education in families and thanks to the activities of public educational societies) level of spiritual educational institutions was represented.

It was determined that the most important feature of the German community in Volyn was its socio-cultural isolation, as a result of which the model of German schooling (primary and secondary level) developed by the colonists was based on the Lutheran or Roman Catholic religion followed by the Germans of Volyn. Throughout the entire period of their stay in the Volyn region, the German colonists relied on religion and the church in the education and upbringing of children, therefore the entire process of education was characterized by a spiritual and religious character. In German parochial schools, children studied, in addition to purely religious disciplines, Latin and German, arithmetic, writing, geography, history, music and singing. However, the imperial authorities made sure that secular subjects were taught in russian; it was also one of the main subjects in colonial schools.

It has been proven that religious practices played an important role in the schooling of German colonists: the whole Sabbath day was devoted to the so-called «confirmation instructions», i.e. reading and discussing religious texts; Sunday, in addition, included «reading services» and various religious rites - christenings, visits to the elderly and the sick, confession and communion.

It was established that spiritual education in the primary schools of the Czech community in Volyn consisted of the study of russian-czech writing, reading in russian and Czech, russian history, arithmetic, sacred history, and prayers. During the 19th century, most Czech schools were transformed into russian parochial schools, and Czech churches became Orthodox churches.

Keywords: spiritual education, spiritual educational institution, Czech community, German community, Volyn.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2024 р.